

NDZAWULO YA DYONDZO YA LE GAUTENG

XITIFIKHEYITI XA XIKAMBELO XA LE HENHLA

**XITSONGA XA RIRIMI RO SUNGULA
NHLAWULO WA LE HENHLA
(Papila ro Sungula)**

NKARHI: Tiawara timbirhi (2)

TIMAKISI: 80

SWITSUNDZUXO NI SWILETELO:

- Phepha leri ri na swiyenge swinharhu A,B na C.
- Hlamula swivutiso hinkwaswo.
- Tsala hi Xitsonga lexi ringanisiweke.
- Tsala ntirho lowu vonakaka wu tlhela wu hlayeka.
- Hlaya swivutiso hi vukheta u nga si swi hlamula.

XIYENGE XA A

XIVUTISO XA 1

XIKAMBELA –NTWISISO

Hlamula ndzimana leyi nga laha hansi hi vukheta, kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta yi landzela:

Nkata Joe a nga ri munhu wo landzelela nuna wa yena lomu a a famba a ganga kona. Leswo Joe se a a ri ni miti mimbirhi a a swi twile hi mahungundlela. A va hamba va ta n'wi kucetela vavasati lava a va swi navela leswaku Joe a gangisa vona leswaku na vona va ta dyela - vu. A va n'wi nyika switsundzuxo swo hambana leswi a swi n'wi hlohletela leswaku a ya lwa na Dudu.

Nkata Joe na yena a a ri wansati tani hi van'wana vavasati. A a ri na xinyanyu, ngopfu - ngopfu eka timhaka to fana na leti Joe a a ri ku khideni eka tona. Marito ya vavasati lava a va hamba va ta n'wi kucetela a a ma n'wi tova ripfalo lero nkarhi wun'wana mbilu a yi n'wi rhwala, a kapeka n'wana emakatleni a kongoma eka Dudu. Ku nghena a a nga ngheni. A a hundza a swondzobta yindlu ya ka Makwedna wonge a ngo yi kwamula lwangu hi mahlo. Leswi u swi endle ko tala kambe a nga vanga na nkateko wo kotlana na Joe kumbe Dudu egedeni ya ka Makwedina; na yena endzeni ka xihundla xa mbilu ya yena, a a nga naveli ku tshuka a kotlane ni wun'we wa vona.

Na siku na rin'we a nga se tshama a ringeta ku ya kamba le ka Makwedina na madyambu, leswi swi tikombisaka xiswona hambu a a lo tshika siku rin'wana a vone movha wa Joe ejarateni ra ka Makwedina a nga ta nghena. A byi nga ri vutoya, a a ri n'wana loyi a humaka emutini wa vanhu, loyi a nga tshameriwa ehansi hi vakhegula.

Vavasati lava a va kucetela nkata Joe va nga heli mbilu ku hamba va ya n'wi dlokodla hi ta vugangu bya Joe. A va nga endleli ku n'wi pfuna, xilo xikulu lexi a va lava xona i mali leyi a va yi vona leswaku a yi halaka eka Joe; vukwele na makwanga a swo va n'wi, minkolo. Siku rin'wana nkata Joe u lo ka a tikanya mbilu a vutisa Joe hi timhaka ta Dudu leti a to tshama emilon'weni ya vanhu.

Dlayani: Xana le ka Makwedina mi lava yini kona?

Joe: Ndzo ya pfuxela.

Dlayani: Kasi ku pfuxela ka kona swo boha leswaku mi etlela kona?

Joe: Ndzi tshama ndzi pfuka rini na wena kwale xana?

Dlayani: Mi ri kasi vanhu a va mi voni.

Joe: Loko ndzi endla yini? Xana vona va va va lava yini ku ka swi va vava.

Dlayani: Swi pfuna yini ku phika? Kasi ti- 'country' ta kona hi loko mi ya eka Makwedina?

Joe: U vula leswaku ndzi tshika ntirho wa mina hikokwalaho ka vanhu?

Dlayani: Mi nga tshiki ntirho, mo tshika Dudu.

Joe: Xana u lo ndzi vona ndzi n'wi endla yini leswi mina ndzi ngo pfuna munghana wa mina hi mhaka yo chava leswaku vanhu va ta ku yini?

Dlayani: Kasi Mack u te sala ti dya muhwana leswi a nga ya eKnights?

Joe: A ti dyi muhwani.

Dlayani: Kasi mi kaneta mi ri karhi mi tibombisa hi swona?

Joe: Se ndzi fanele ndzi ku yini mina hikuva u ndzi sindzisa thyaka ro ka ndzi nga ri tivi?

Dlayani: Hi swo swi mi endlaka, no tindzava a mi tindzavi laha kaya, mo tela ko ku etlela ntsena la kaya loko va rhurhele van'wana le ka Makwedina?

Joe: Ku tindzava u vula mani he?

Joe a ku bulumuku, a ku baka, leswa minkumba swi ya ku mfu, emilengeni ya mubedwa. A wu koka mpama; mpama wa xinuna. Dlayani a ya gamba rivanti ra kamara hi xikosi ivi a ku nswi, ehansi, a ku whii, wonge i swikwembu loko swi losa. Joe a nga ha n'wi engetanga wun'wana, a a ri eku vutiseni ka xivutiso xin'we ntsena, ko tala-tala:

Ku tindzava u vula mani?

A wonge Joe o va rhekhodo leyi nga khudlunya gireme yi karhi yi tlanga, kambe Dlayani a a nga ha swi twi leswi a swi vutisa hi Joe; a bya ha phahile; a a etlele xithongwana.

U te loko a ku bebebe, a titwa a a huma marhimila. Loko a kutikelu, endzhaku ka xandla endzhaku ka loko a tisule marhimila ya kona, o kuma ku lo juuu, wonge a a lo tola tsumani. Ivi a ku rivanti gwavu, a ku mphyaa, a ya phyeleka, egedeni ivi a tlhava mukhosi wo tsuvula na misisi. A cema tani hi nguluve loko va lava ku yi komba dyambu.

Vanhu va ta ku ntshi, emutini wa Joe. Leswi Dlayani a a rilisa xiswona, vanhu a va ehleketa Joe u lo baleseriwa endlwini. Vavasati va fika va yima laha a ku ri na Dlayani va ringeta ku n'wi khongotela leswaku a miyela va ta kota ku twa leswi swi n'wi toveke. Vavasati a va ha vanga na mhaka na yena, va tsutsumele ku ya vona lexi nga pfinyela Joe endlwini. Loko va ku ponomono, endlwini, vo kuma Joe a ri karhi a miyeta vana lava na vona se a wonge i swicecerekungwe endzeni ka xihokwana.

[Ti huma eka 'Mangava ya Joni' hi D.R. Maluleka]

- 1.1 Nyika ndzimana leyi nhloko - mhaka leyi fanelaka. (2)
- 1.2 Vula vuxaka lebyi Joe a nga na dyona na vanhu lava landzelaka:
 - 1.2.1 Dudu. (2)
 - 1.2.2 Dlayani. (2)
 - 1.2.3 Mack. (2)
- 1.3 Vula xivongo xa Dudu. (1)
- 1.4 Hi ku vona ka wena i vuxaka bya mani na mani lebyi byi nga tshukaka byi vangile vuvabyi bya Aids eka manguva lama? (2)
- 1.5 Tsavula rito RIN'WE endzimaneni leri hlamuselaka leswaku Dlayani u vuye a huma ngati hi tinhompfu. (1)
- 1.6 Hlamula HI SWONA kumbe A HI SWONA ivi endzhaku u seketela nhlamulo ya wena.
 - 1.6.1 Joe na Dlayani va lwile nyimpi leyi nga lamula hi vanhu. (3)
 - 1.6.2 Vanhu va vitanile maphorisa endzhaku ka loko Joe a bile Dlayani. (3)
 - 1.6.3 Joe a nga tirhi. (3)

- 1.7 Nyika tinhlamuselo ta swivulwa leswi landzelaka mayelana ni matirhisele ya swona endzimaneni:
- 1.7.1 Timhaka ta Dudu leti a to tshama emilon'wini ya vanhu. (3)
 - 1.7.2 ... no tindzava a ma ha tindzavi laha kaya. (2)
 - 1.7.3 A a etelele xithongwana. (2)
- 1.8 Tsavula marito endzimaneni lama vulaka swo fana ni tinhlamuselo leti landzelaka:
- 1.8.1 Ku miyela. (1)
 - 1.8.2 Ku kaneta. (1)
 - 1.8.3 Ku huma u nga lelanga naswona u nyumile. (1)
 - 1.8.4 Golonyi (1)
- 1.9 Xana mahungu-ndlela i mahungu ya njhani? (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: [35]

XIYENGE XA B

XIVUTISO XA 2

Hlaya ndzimana leyi nga laha hansi ivi endzhaku u tsala NKOMISO lowu ringanaka kwalomu ka 70 wa marito:

Kokwana Xingangi a a rixikumukani hikuva a a ri ni silaha ya ndhuma swinene. Ebucharini yakwe nyama yihi na yihi leyi dyiwaka hi munhu a yi tshama yi lo n'wi! Kambe leyi a yi tshama yi ri kona a yi ri ya homu hikuva vanhu va switandi swa buloko a a va yi tsakela ku tlula mpimo. Hikokwalaho ko rhandza ku hlayisa tikhasimendhe ta yena, kokwana Xingangi a a lwa hi matimba leswaku nyama yi tshama yi ri matutu.

Tihomu leti a a ti tlhava a ku tele leti a ti xava eka vanhu hikuva tona a ti xaveka. Leswi kokwana a a ri munhu wa ririmi ro tsokombela a swi nga n'wi nonoheli ku bukuta hambu dyo va dyihavi kumbe dyithokazi hi swimalana swo ka swi nga tivikani. Nkarhi wun'wana a swi endleka leswaku vanhu va cela nkele va nghena. Kwalaho ke a swi boha leswaku mukhalabye a khoma swi tya a ku gingiri matshanga ya vanhu ku va khongotela leswaku va n'wi xavisela. Loko swi bihile a a pambula kwale tshangeni rakwe hikuva na yena a a pferile.

Siku rin'wana nimixo loko a ha anakanya leswi a fanele ku swi endla hikuva nyama a va bile va kukula, ko ta humelela wanuna un'wana. Wanuna loyi a a ambele mambvembve lama kombaka leswaku hi mpfuka ya huma exitolo a ma nga tivi mati. A a lehile swinene, a tlhela a lala onge a a huma ejele ya No.4, xikandza xakwe a xi komba a ri munhu wa ntlhohe kambe sweswi a xi khavisiwilenyana hi swintima- timana swa thyaka ra masiku. A a ri ni dyigomo ledyo wonge a a lo ambala gondlolo ro endleriwa hi munhu wa gelevende. Swimahlwana swo tshwuka onge i swa vuriyana a swo ketiketi kwale xinyamini xa dyigomo ledyi, Wanuna loyi a a khungile dyihavi dyo tani, hi ridzwa ri tiya.

[Ti huma eka "Xihluke xa Xitsonga" Hi S.S. Mayevu na N.L. Nkatini]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: [10]

XIYENGE XA C

XIVUTISO XA 3

Hlaya ndzimana leyi nga laha hansi ivi endzhaku u hlamula swivutiso leswi nga ta landzela:

Endzhaku 1 ka loko va tsariletidyondzo **hinkwato 2**, ku sele Xitsonga ntsena, lexi hi nawu loko munhu a feyirile xona a feyilaka xikambelo hinkwaxo. Nyama ya Ntshikeni yi be mandla kutani yi sungula ku tsana hi ndlala, vurhongo ni ku karhala. Neti ku fika a tshama xitulwini a tsala - tsala swo tiva hi **yena 3** hi loko a **tibela 4** hi vurhongo bya rifu. Loko mulanguteri **wa vona 5** a ya n'wi thumba nkarhi a wu ri kusuhi no hela. U ringetile ku n'wi ninginisanyana leswaku a **pfuka 6** kambe loko a endla leswi a wo n'wi mbuwetela. U tile a ta ku bebebe, hi ku twa huwa ya vanghana loko se va huma. A languta buku yakwe, a kuma_yi lo pyi hi rihlakahlaka. A languta wachi yakwe, a kuma leswaku **xikambelo 7** xi herile kambe yena a nga hetanga.

[Ti huma eka: "Xihluke xa Xitsonga" hi N.L. Nkatini na G.S. Mayevu]

- 3.1 Xihluvi xa mbulavulo xa nomboro ya 2 i risivi-ntalo. Vula leswaku marito ya tinomboro ta 1, na 3 i swihluvi muni swa mbulavulo. (2)
- 3.2 Timhaka leti hi byeriwaka hi tona endzimaneni ti runguriwa ti ri eka nkarhi wa sweswi, lowu taka KUMBE lowu nga hundza? Tihela u seketela nhlamulo ya wena hi ku tsavula rito rin'we endzimaneni. (2)
- 3.3 Rito ra nomboro ya 7 i riviti – mpfelelo. Vula leswaku marito lama nga laha hansi ma pfelela eka marito wahi.
- 3.3.1 Mulanguteri. (1)
- 3.3.2 Ntshikeni. (1)
- 3.4 Vumba vundhawu hi rito leri nga laha hansi ivi endzhaku u vumba xivulwa hi vundhawu bya rito leri.
- 3.4.1 Mulanguteri. (3)
- 3.5 Tsala vamavizweni va rib leri landzelaka ivi endzhaku u vumba xivulwa hi rona.
- 3.5.1 Huwa. (3)
- 3.6 Tsala xivulwa lexi nga nkhwatihatiwa endzimaneni xi va eka nandzulo. (2)
- 3.7 Rito leri "pyi," endzimaneni i riencisi. Vumba xivulwa hi riencisi rin'wana leri u ri tivaka u humelerisa nhlamuselo ya rona erivaleni. (2)

3.8 Rito ra nomboro ya 4 ri komba rhavi ra riendli ra xithhelelo. Hundzuluxa rito leri nga laha hansi ri komba rhavi ra xithhelelo, u tlhela u vumba xivulwa hi rona.

3.8.1 Pfuka. (3)

3.9 Vumba swivulwa hi marito ya tinomboro ta 5 na 6 u komba tinhlamuselo to hambana na leti kumekaka endzimaneni. (4)

XIVUTISO XA 4

Hlaya ndzimana leyi nga laha hansi ivi endzhaku u hlamula swivutiso leswi nga ta landzela:

MAXANGU: *(A n'wayitela)* Kunene u tiyisile nandzuwe. Tatana u ndzi hlamuserile leswaku nhwanyana luya u **file** hikwalaho ka leswi xinkangana na xisakana xa nyongwa a swi phyandlakile. Vumbhoni lebyi kumekile endzhaku ka loko dokodela a kamberile ntsumbu.

CHOKOCHA: Se wena u te yini? A wu nga khomiwangi hi ku chava xana?

MAXANGU: Yee, a ndzi navela onge misava yi nga ndzi mita. *(A miyelanyana)* Hi fanele ku xiyaxiya loko hi karhi hi famba hikuva mahlo hinkwawo ya langutile hina.

XIWINISI: Xana ku na vanhu lava va hi voneke loko hi ba no dlaya nhwanyana luya, ku tshova vhengele ra ka Masungwini na movha wa Falaza ke?

CHOKOCHA: Nhwanyana luya u lo tivangela rifu hikwalaho ka ntshiva, a xi nga ri xikongomelo xa hinaku n'wi dlaya.

[Ti huma eka "Xivandza-nyongeni" hi M.T. Ngoben]

4.1 Laha Maxangu a nge: "a ndzi navela onge misava yi nga ndzi mita" u vulavurile hi ku tirhisa xiga - ririmi xa xithathelo, kutani vumba xivulwa xin'wana xa wena laha u nga ta va u tirhisile xiga-ririmi lexi. (2)

4.2 Hlamusela leswi ntila lowu nga nkhwatihatiwa wu vulaka swona. Tlhela u boxa xiga-ririmi lexi kumekaka eka ntila lowu (4)

4.3 Sasekisa rito leri nga nkhwatihatiwa endzimaneni yo sungula. (3)

4.4 Tsala nandzulo wa xivulwa lexi nga nkhwatihatiwa endzimaneni." (2)

4.5 Rito leri i rihlangahisi. Tirhisa rihlanganisi rin'wana ku siva xivandla lexi nga laha hansi.

4.5.1 Ndzi ta famba na vona _____ va fika mundzuku. (1)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: [35]

NTSENGO: 80